

Ντόσια Αβδελίδη

Η ψύχωση, από τη δομή στον κόμβο

Το βιβλίο του Stijn Vanheule συνιστά μια ενδελεχής μελέτη της εξέλιξης της σκέψης του Λακάν αναφορικά με την ψύχωση. Ο συγγραφέας δεν περιορίζεται στην παρουσίαση των κλασικών θέσεων του Λακάν περί ψύχωσης αλλά μελετά το σύνολο του έργου του υπογραμμίζοντας τόσο την εξέλιξη στην σκέψη του όσο και τις αντιφάσεις που προκύπτουν από αυτή την εξέλιξη.

Ο Stijn Vanheule μας υπενθυμίζει πως ήδη από τη διδακτορική διατριβή του, ο Λακάν παίρνει μια απόσταση από τα βιολογικά και ψυχολογικά μοντέλα που επικρατούν εκείνη την εποχή, κάτι που όπως πολύ ορθά σημειώνει δεν ήταν σύνηθες στα πλαίσια της γαλλικής ψυχιατρικής εκείνης της εποχής. Μέσα από την ανάλυση της περίπτωσης της Αιμέ, ο Λακάν επιχειρεί να προσδιορίσει την «συγκεκριμένη αιτία» της ψύχωσης την οποία τοποθετεί πέρα από οργανικούς και ψυχολογικούς παράγοντες. Η μεγάλη καινοτομία του Λακάν είναι η άποψη ότι τα εγκεφαλικά μοντέλα δεν εξηγούν τη λογική του παραληρήματος της Αιμέ, δηλαδή δεν μας λένε τίποτε για την υποκειμενικότητα της. Ωστόσο αυτό που απασχολεί τον Λακάν εκείνη την περίοδο είναι η κατανόηση του νοήματος του παραληρήματος.

Η πρώτη θεωρία του Λακάν για την ψύχωση επικεντρώνεται γύρω από το φαντασιακό, το νόημα και την ταύτιση. Στο κείμενο του «Περί της ψυχικής αιτιότητας» ο Λακάν υποστηρίζει ότι η ψύχωση «βιώνεται εξ ολοκλήρου στο πεδίο του νοήματος»¹ και αποδίδει το φαινόμενο της τρέλας σε μια «στάση [stage] του είναι σε μία ιδανική ταύτιση»². Ωστόσο, είναι σημαντικό να προσθέσω ότι αυτή η ταύτιση αποδίδεται σε μια υποκειμενική επιλογή, την ανεξιχνίαστη απόφαση του είναι. Δηλαδή το υποκείμενο επιλέγει να αποδεχτεί ή να απορρίψει μια ταύτιση. Πρόκειται για μια απόφαση ασυνείδητη, μη εντοπίσιμη, εκτός χρόνου, ασύλληπτη θα λέγαμε. Ουσιαστικά πρόκειται για μια απόφαση που εμπλέκει το ίδιο το υποκείμενο.

Η θεωρία της ψύχωσης έτσι όπως την διατυπώνει ο Λακάν το 1946 ορίζει την ψύχωση με αφετηρία ένα φαντασιακό δίχως όριο. Την δεκαετία του 50, όταν ο Λακάν θα αναπτύξει την κλασική θεωρία του για την ψύχωση θα συναντήσουμε και πάλι την πρωτοκαθεδρία του φαντασιακού στην ψύχωση, όμως αυτή τη φορά θα είναι επειδή το συμβολικό αποτυγχάνει να θέσει ένα όριο.

Τη δεκαετία του 50 ο Λακάν αλλάζει την εστίαση του αναφορικά με την ψύχωση και την επικεντρώνει στη σχέση του υποκειμένου με το συμβολικό και τη γλώσσα. Στο 3^ο σεμινάριο αφού έχει ξεκαθαρίσει ότι δεν υπάρχει ψυχογένεση, αναζητά την συνθήκη

¹ Jacques Lacan, “Propos sur la causalité psychique », *Ecrits*, Paris, Seuil, 1966, σελ.166

² Αυτόθι, σελ.172

της ψύχωσης. Θεωρεί ότι κάτι το πρωταρχικό που αφορά το είναι του υποκειμένου δεν έχει συμβολοποιηθεί και είναι ως εκ τούτου όχι απωθημένο, αλλά απορριφθέν. «Στη σχέση του υποκειμένου με το σύμβολο, υπάρχει η δυνατότητα μιας αρχέγονης Verwerfung, δηλαδή κάτι να μην είναι συμβολοποιημένο, το οποίο θα εκδηλωθεί μέσα στο πραγματικό»³.

Ο Stijn Vanheule σημειώνει ότι τη δεκαετία του 50 ο Λακάν δεν απομακρύνεται μόνο από τα ψυχιατρικά μοντέλα στα οποία ήταν αρκετά κοντά στην πρώτη φάση της έργου του, αλλά και από στοιχεία της φροϋδικής θεωρίας που είχε προηγουμένως ενστερνιστεί. Ο Λακάν απορρίπτει την έννοια της προβολής και στηρίζεται στην Verwerfung την οποία μεταφράζει ως διάκλειση για να εξηγήσει τον μηχανισμό της ψύχωσης. Παρότι ο όρος Verwerfung είναι παρόν από πολύ νωρίς στα γραπτά του Φρόνιτ, δεν αποκτά ποτέ καθεστώς έννοιας στην φροϋδική θεωρία. Ο Λακάν την «ξετρύπωσε», όπως λέει ο ίδιος, «από δυο-τρια σημεία όπου σκάει μύτη, και μάλιστα μερικές φορές από σημεία όπου δεν φιγουράρει αλλά στα οποία η κατανόηση του κειμένου απαιτεί να την υποθέσουμε»⁴.

Η ψύχωση κατά τον Λακάν του 3^{ου} σεμιναρίου σχετίζεται με ένα έλλειμμα στο σημαίνον. Η έννοια της Verwerfung του υποδεικνύει ότι κάτι λείπει στη σχέση του υποκειμένου με το σημαίνον κατά την πρώτη εισαγωγή στα βασικά σημαίνοντα. Το δράμα της ψύχωσης είναι ένα δράμα που αφορά το σημαίνον, όπως λέει ο Λακάν το 1958. Ωστόσο ο Stijn Vanheule μας εξηγεί ότι η βασική διαφορά ανάμεσα στον Λακάν και τις γλωσσολογικές αναφορές του, είναι η προσθήκη της διάστασης του υποκειμένου: «Σημαντικό στοιχείο του λακανικού ορισμού του σημαίνοντος είναι ότι δεν χαρακτηρίζει το υποκείμενο ως μια εμπρόθετη ή τελεολογική περίπτωση απ' όπου προκύπτει το σημαίνον, αλλά ως το υπονοούμενο αποτέλεσμα της χρήσης των σημαίνοντων. Το υποκείμενο δεν παράγει τον λόγο· ο λόγος παράγει το υποκείμενο»⁵.

Ο Λακάν ολοκληρώνει το 3^ο σεμινάριο υπογραμμίζοντας τη συνάντηση του υποκειμένου στην ψύχωση με το σημαίνον ως σημαίνον. Θα χρειαστεί το γραπτό του για την ψύχωση για να συνδέσει τη διάκλειση με το σημαίνον του Ονόματος-του-Πατρός. Στο «Για ένα ζήτημα προκαταρκτικό σε κάθε δυνατή θεραπεία της ψύχωσης», ο Λακάν παραθέτει τη θεωρία του για την ψύχωση. Στην ψύχωση, ένα συγκεκριμένο σημαίνον, αυτό του Ονόματος-του-Πατρός απουσιάζει. Πρόκειται για το σημαίνον που είναι ικανό να νοηματοδοτήσει την επιθυμία της μητέρας. Ο Λακάν βασίζεται στο σχήμα της μεταφοράς για να τυποποιήσει το οιδιπόδειο στην πατρική μεταφορά. Ο Stijn Vanheule μας υπενθυμίζει ότι: «Μια σημαντική κίνηση στο έργο του Λακάν έγκειται στην εφαρμογή της δομής της μεταφοράς στη μυθική περιγραφή του Φρόνιτ για το οιδιπόδειο σύμπλεγμα. Αυτό που υποστηρίζει ο Λακάν είναι ότι η λογική που αρθρώνεται στη θεωρία του Φρόνιτ στην πραγματικότητα αφορά μια

³ Ζακ Λακάν, *Σεμινάριο Τρίτο, Οι ψυχώσεις*, Εκδόσεις ψυχογίος, 2005, σελ.101

⁴ Αυτόθι, σελ.174

⁵ Stijn Vanheule, *Το υποκείμενο της ψύχωσης: Εισαγωγή στη λακανική οπτική*, Εκδόσεις OPOSITO, Νοέμβριος 2020, σελ. 88

διαδικασία μεταφοροποίησης»⁶. Η θέση του Λακάν είναι ότι όταν το Όνομα-του-Πατρός εγκαλείται και δεν είναι στη θέση του για να απαντήσει, εκλύεται η ψύχωση.

Το Όνομα-του-Πατρός στην συγκεκριμένη περίοδο της διδασκαλίας του Λακάν είναι «το σημαίνον του Άλλου ως τόπου του νόμου»⁷, είναι το σημαίνον που εγγυάται τη συνεκτικότητα της συμβολικής τάξης. Όταν ένα υποκείμενο δεν έχει στην κατοχή του αυτό το σημαίνον είναι χωρίς συμβολική πυξίδα, «οι μεταφορικές διαδικασίες που προσδιορίζουν το υποκείμενο είναι εντελώς ασταθείς»⁸, μας λέει ο Stijn Vanheule. Εντούτοις αυτή η αστάθεια μπορεί να αντισταθμιστεί. Ο Λακάν αναφέρεται τη δεκαετία του 50 σε δυο τρόπους αντιστάθμισης: την παραληρηματική μεταφορά και τις κομφορμιστικές φαντασιακές ταυτίσεις. Όπως πολύ εύστοχα υπογραμμίζει ο συγγραφέας, η έννοια της αντιστάθμισης μας οδηγεί σε μια διαφορετική αντίληψη της ψύχωσης που αφορά τους τρόπους με τους οποίους διαμορφώνεται η υποκειμενικότητα και που απομακρύνεται από μια αντίληψη της ψύχωσης ως διαταραχής.

Η απόσταση του Λακάν από τις ψυχιατρικές θεωρήσεις για την ψύχωση διαφαίνεται και στη θέση που δίνει στις ψευδαισθήσεις και το παραλήρημα. Για τον Λακάν οι ψευδαισθήσεις αποτελούν την έκφραση της διατάραξης της σημαίνουσας αλυσίδας. Ο Stijn Vanheule μας υπενθυμίζει ότι ο Λακάν εγκατέλειψε την ιδέα της αποδιοργανωμένης αντίληψης αναφορικά με τις ψευδαισθήσεις και υποστήριξε ότι οι ψευδαισθήσεις είναι πάνω απ'όλα λεκτικές δηλαδή πρέπει να διερευνώνται στο επίπεδο του λόγου του υποκειμένου. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι: «Ο ισχυρισμός του Λακάν ότι οι ψευδαισθήσεις αποκαλύπτουν σημαίνοντα που απαντούν σε μια υποκείμενη ρήξη στη σημαίνουσα αλυσίδα είναι ενδιαφέρουσα από την άποψη ότι μας προσκαλεί να τις απο-παθολογικοποιήσουμε. Μια ψευδαίσθηση λειτουργεί ως μια απόπειρα να επισκευαστεί ένα υποβόσκον πρόβλημα, -παρά ως ένα σύμπτωμα με την ιατρική έννοια του όρου- το οποίο δεν είναι άλλο από τη ρήξη στη σημαίνουσα αλυσίδα»⁹. Ομοίως, το παραλήρημα αποτελεί για τον Λακάν ένα συμβάν λόγου και αν καταφέρει να δημιουργήσει ένα άγκιστρο δηλαδή να ανακόψει το διολίσθημα της σημασίας, τότε αποτελεί ένα σταθεροποιητικό παράγοντα. Σε αυτή την περίπτωση η παραληρηματική μεταφορά υποκαθιστά τη πατρική μεταφορά και σταθεροποιεί τη σημασία.

Την δεκαετία του 60 όπως μας υπενθυμίζει ο Stijn Vanheule ο Λακάν κάνει μια θεωρητική μεταστροφή και προσεγγίζει την ψύχωση με τις έννοιες της απόλαυσης και του αντικειμένου α. Σε μια υποσημείωση που προσθέτει ο Λακάν το 1966 στο γραπτό του για την ψύχωση αναφέρει ότι το πεδίο της πραγματικότητας υποστηρίζεται από την εξαγωγή του αντικειμένου α. Ωστόσο στην ψύχωση το αντικείμενο α δεν έχει εξαχθεί, ο ψυχωτικός έχει το αίτιο στο τσεπάκι, όπως θα πει σε μια διάλεξή του στο νοσοκομείο Sainte-Anne. Η μη εξαγωγή του αντικειμένου α

⁶ Αυτόθι, σελ. 103

⁷ Jacques Lacan, «D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose », *Ecrits*, σελ.583

⁸ Stijn Vanheule, Το υποκείμενο της ψύχωσης: Εισαγωγή στη λακανική οπτική,, σελ. 128

⁹ Stijn Vanheule, Το υποκείμενο της ψύχωσης: Εισαγωγή στη λακανική οπτική, σελ. 154

συσχετίζεται με τη διάκλειση και επιτρέπει στον Λακάν μια διαφοροδιαγνωστική κλινική παράνοια και σχιζοφρένειας. Στην παράνοια η απόλαυση εντοπίζεται στον τόπο του Άλλο, ενώ στην σχιζοφρένεια πλήττει στο σώμα.

Στην ύστερη διδασκαλία του περνάμε σε μια μετά-οιδιπόδεια λογική. Ο Λακάν πραγματώνει μια ανατροπή του Φρόυντ μέσω της ανατροπής του Ονόματος-του-Πατρός, το οποίο από τη μία το πολλαπλασιάζει και από την άλλη το μεταθέτει αφού αποδίδει τη λειτουργία της απώθησης όχι στην απαγόρευση αλλά στην ίδια τη γλώσσα. Ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ θεωρεί ότι: «Η φροϋδική ιστορία του ευνουχισμού εικονοποιεί, κάνει μύθο, φέρει επί σκηνής το αποτέλεσμα της λειτουργίας της γλώσσας στο σώμα, δηλαδή αφαιρεί ένα μέρος. Όταν ο Οιδίποδας και το *Τοτέμ και Ταμπού* απεκδυθούν το μύθο, αυτό που μένει είναι ότι ο πατέρας είναι η γλώσσα»¹⁰.

Στην ύστερη διδασκαλία του Λακάν το συμβολικό χάνει την πρωτοκαθεδρία του. Βρίσκεται ανάμεσα σε τρία πεδία ισάξια μεταξύ τους. Το Όνομα-του-Πατρός γίνεται ένα προσποιητό, ένα σύμπτωμα, μια αναπλήρωση της τρύπας. Αυτό το καινούριο καθεστώς του Ονόματος-του-Πατρός θα έχει επιπτώσεις και στην έννοια της διάκλεισης. Ο πολλαπλασιασμός του υποδεικνύει ότι και άλλα στοιχεία πέραν αυτού μπορούν να επιτελέσουν τη λειτουργία δεσίματος του συμβολικού, του φαντασιακού και του πραγματικού. Το Όνομα-του-Πατρός είναι στην ουσία ένα σύνθωμα ανάμεσα σε άλλα.

Κάθε υποκείμενο, νευρωτικό ή ψυχωτικό, χρειάζεται να προσφύγει σε αυτό το επιπλέον στοιχείο για να δέσει τον κόμβο του. Ο Stijn Vanheule φαίνεται να διαφοροποιείται σε αυτό το σημείο αφού θεωρεί ότι στη νεύρωση το τέταρτο στοιχείο υπονοείται, είναι υπόρρητο. Είναι αλήθεια ότι ο Λακάν κατά τη διάρκεια των επεξεργασιών του αναφορικά με τον βορρόμειο κόμβο είχε επιχειρήσει να κάνει την οικονομία του τέταρτου δακτυλίου. Ωστόσο καθώς προχωρά στις επεξεργασίες του η αναγκαιότητα του τέταρτου δακτυλίου φαίνεται να επιβάλλεται. Τελικά καταλήγει προς το τέλος του σεμιναρίου RSI στη διαπίστωση ότι οι δακτύλιοι χρειάζεται να είναι τέσσερις. Αυτό σημαίνει ότι ο βορρόμειος κόμβος τριών δακτυλίων αποτελεί την ιδανική λύση όπου δεν θα υπήρχε αποτυχία. Ωστόσο, υπάρχει για κάθε υποκείμενο, είτε είναι νευρωτικό, είτε είναι ψυχωτικό, κάτι που αποτυγχάνει, κάτι που δεν εγγράφεται, κάτι που δεν απορροφάται από το σημαίνον. Κάθε υποκείμενο χρειάζεται να προσφύγει στην λύση του τέταρτου δακτυλίου αφού πάντα κάτι διαφεύγει του συμβολικού. Δηλαδή δεν υπάρχει για κανένα υποκείμενο αυθόρμητη σύνδεση των τριών πεδίων. Είναι λοιπόν σημαντικό να υπογραμμίσουμε μαζί με τον συγγραφέα ότι: « Τα συμπτώματα δεν είναι παθολογικά στοιχεία από τα οποία θα έπρεπε να απαλλαγεί το υποκείμενο προκειμένου να είναι χαρούμενο. Ανεξάρτητα από το πόσο παράλογα μπορεί να είναι, τα συμπτώματα συνδέουν το Π, το Σ και το Φ· στερεώνουν την εμπειρία του υποκειμένου για την πραγματικότητα, υποστηρίζοντας την πίστη του για την ύπαρξή του στον κόσμο»¹¹.

Ο τέταρτος δακτύλιος είναι αμετάκλητος. Είναι απαραίτητος για να συγκρατηθεί ο κόμβος του υποκειμένου. Ο Λακάν στο σεμινάριο *Το σύνθωμα* μας εξηγεί ότι: «Δεν

¹⁰ Jacques-Alain Miller, *La conversation d'Arcachon*, Collectif, Agalma-Seuil, Paris, 1997, p.230

¹¹ Stijn Vanheule, *Το υποκείμενο της ψύχωσης: Εισαγωγή στη λακανική οπτική*, σελ.261

υπάρχει κανένας ριζικός περιορισμός του τέταρτου όρου, ακόμα και μέσα στην ανάλυση, αφού ο Φρόιντ ανακοίνωση, δεν ξέρουμε από ποια οπτική, ότι υπάρχει μια *Urverdrangung*, μια απώθηση που δεν αναιρείται ποτέ»¹².

Υπό αυτό το πρίσμα αυτό που διαφοροποιεί την νεύρωση από την ψύχωση στην ύστερη διδασκαλία του Λακάν είναι ο τρόπος δεσίματος. Σε αυτό το σημείο θα διαφοροποιηθώ από τον συγγραφέα ο οποίος υποστηρίζει ότι «σε ένα θεωρητικό επίπεδο η νευρωτική σύνδεση δεν μπορεί να διαφοροποιηθεί αυστηρά από την ψυχωτική σύνδεση: τίποτα δεν ορίζει τη νευρωτική χρήση του Ονόματος-του-Πατρός ως αυστηρά διακριτή από τον ψυχωτικό τρόπο διαχείρισης των Π, Σ και Φ. Αυτή η άποψη δεν συνεπάγεται απλώς ότι η μετάβαση ανάμεσα στις δύο μορφές σύνδεσης είναι ρευστή, αλλά πάνω απ' όλα ότι δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ένα μεμονωμένο κριτήριο για τη διαφοροποίηση της ψύχωσης από τη νεύρωση»¹³. Εντούτοις, αυτό που επιτελεί το δέσιμο των τριών δακτυλίων στη νεύρωση είναι το Όνομα-του-Πάτρος και το δέσιμο είναι βορρόμειο, ενώ στην ψύχωση, όταν υπάρχει δέσιμο, αυτό δεν είναι βορρόμειο και το στοιχείο που συγκρατεί τους τρεις δακτυλίους δεν είναι το παραδοσιακό Όνομα-του-Πατρός αλλά μία επινόηση του υποκειμένου.

Νεύρωση και ψύχωση αποτελούν δυο διαφορετικές απαντήσεις στην ίδια δυσφορία του είναι: στο ότι δεν υπάρχει διάφυλη σχέση. Το διακύβευμα δεν είναι να καταργήσουμε τις διαφορές τους αλλά να επικεντρωθούμε στο ιδιαίτερο τρόπο που επιλέγει κάθε υποκείμενο για να απαντήσει στο γεγονός ότι υπάρχει μια τρύπα. Όπως εξάλλου υποστηρίζει και ο ίδιος ο συγγραφέας «ο Λακάν άρχισε επίσης να αμφισβητεί την ιδέα ότι η ψύχωση θα αποτελούσε μια πιο «βαριά» κατάσταση απ' ότι η νεύρωση. Και οι δύο είναι απλώς διαφορετικές «υποκειμενικές δομές», ή διαφορετικές λογικές μέσω των οποίων γίνεται κατανοητός ο κόσμος, και τίποτα περισσότερο. Και στις δύο δομές η κανονικότητα είναι δυνατή, ακριβώς όπως και στις δύο δομές το υποκείμενο μπορεί να υποφέρει»¹⁴.

¹² Jacques Lacan, Le séminaire Livre XXIII, *Le sinthome*, Paris, Seuil, 2005, σελ.41

¹³ Stijn Vanheule, Το υποκείμενο της ψύχωσης: Εισαγωγή στη λακανική οπτική, σελ. 267

¹⁴ Stijn Vanheule, Το υποκείμενο της ψύχωσης: Εισαγωγή στη λακανική οπτική, σελ. 227